

زمان از دیدگاه حکما و متکلمان اسلامی

مقصود محمدی*

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج

چکیده

یکی از مهمترین مسائل فلسفی که هم در طبیعیات و هم در الهیات مورد بحث و تحقیق قرار گرفته، مسئله زمان است. قلیلی از متکلمان، زمان را امری عدمی دانسته و آنرا یک توهم پنداشته‌اند. اما آن دسته از متکلمان و حکما که زمان را امری وجودی دانسته‌اند در نحوه وجود و حقیقت آن نظریات مختلفی ارائه نموده‌اند. بعقیده گروهی از متکلمان، زمان یک امر موهوم است، یعنی در خارج مصداق عینی ندارد اما منشأ انتزاع دارد. اما کسانی که برای زمان وجود عینی قائلند، دو گروه هستند: برخی آنرا جوهر مجرد از ماده و برخی دیگر، جوهر مادی و جسمانی دانسته‌اند. اما نظریه غالب اینست که زمان دارای وجود عینی و داخل در مقوله «کم» میباشد، یعنی «کم متصل غیرقار است» که با اعتباری مقدار حرکت و باعتبار دیگر عدد حرکت است. زمان، مقدار حرکت را در یک مسافت تعیین میکند. در واقع نسبت زمان به حرکت مانند نسبت جسم تعلیمی است به جسم طبیعی. همانگونه که جسم تعلیمی ابعاد مبهم جسم طبیعی را تعیین میبخشد، زمان هم مقدار حرکت را تعیین میکند. از این میان ملاصدرا باریک‌بینی بیشتری به خرج داده و زمان را بُعد چهارم موجودات مادی میداند. در این مقاله، نظریات مختلف حکما و

متکلمان درباره زمان مورد تحقیق تحلیلی قرار میگیرد.

کلیدواژگان

زمان	حرکت
تقدم و تأخر	حدوث و قدم
امتداد	مدت
	دهر

طرح مسئله

مسئله «زمان» بلحاظ فلسفی و حکمی، تشابه زیادی با مسئله «وجود» دارد. مفهوم زمان مانند مفهوم وجود، یک امر بدیهی است. همه ما انسانها از «زمان» تصور روشنی داریم و زمان در همه ادراکات ما حضور دارد زیرا ما همه اشیاء و پدیده‌ها را در زمان و با زمان میفهمیم اما با اینحال، هم در انیت و تحقق آن و هم در چیستی و حقیقت آن بین حکما و متکلمین اختلاف نظر عمیقی وجود دارد تا جایی که گروهی آن را یک امر عدمی میدانند و هیچ بهره‌یی از وجود برای آن قائل نیستند و در مقابل، عده‌یی نه تنها قائل به تحقق عینی آن هستند بلکه آنرا واجب الوجود میدانند. ما در این مقاله برآنیم که نظریات مختلف

*.Email:mmohammadi@kia.ac.ir

تاریخ تأیید: ۹۵/۱۲/۲۱

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۰/۱۴